

INVESTITSION RISKLARNI ANIQLASH VA BARTARAF ETISHDA NAZORAT TIZIMINING ZAMONAVIY YONDASHUVLARI

Hamidov Behzod Nemat o'g'li

O'zbekiston Respublikasi Bank-moliya akademiyasi magistranti

bekhzodkhamidov@gmail.com

<https://doi.org/10.5281/zenodo.15854346>

Annotatsiya: Mazkur maqolada investitsion risklarning mohiyati, ularning turlari hamda bu xavflarni aniqlash va kamaytirishda zamonaviy nazorat tizimlarining o'rni tahlil qilinadi. Muallif sun'iy intellekt, raqamli monitoring, risk-reyting tizimlari va ERP/CRM kabi texnologiyalar asosida ishlovchi nazorat mexanizmlarining samaradorligini ochib beradi. Xalqaro tajriba, jumladan, OECD mamlakatlari, Xitoy va O'zbekiston amaliyoti misolida ilg'or yondashuvlar o'rganiladi. Maqolada investitsion xavflarni real vaqt rejimida aniqlash, baholash va oldini olishda kompleks yondashuvlar zarurligi asoslab berilgan. Xulosa sifatida, innovatsion nazorat texnologiyalarini keng joriy etish investitsiya muhitining barqarorligini va sarmoyadorlar ishonchini oshirishga xizmat qilishi ta'kidlanadi.

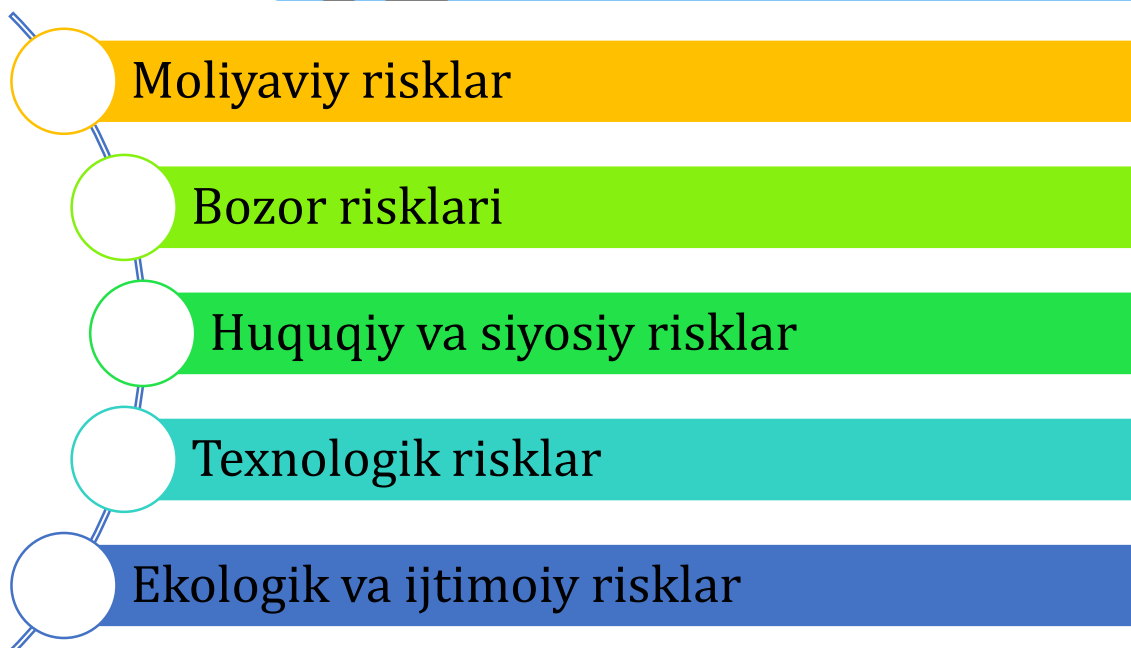
Kalit so'zlar: investitsion risklar, nazorat tizimi, raqamli monitoring, sun'iy intellekt, risk-reyting, ERP tizimi, investitsion xavf, xalqaro tajriba, sarmoyaviy muhit, investitsiya loyihasi boshqaruvi, real vaqt nazorati, ESG mezonlari, investitsion xavfsizlik, blokcheyn texnologiyasi.

Kirish. Globallashuv jarayonlari va iqtisodiyotning raqobatbardoshligi ortib borayotgan hozirgi davrda investitsiyalarning rolini oshirish har bir davlatning ustuvor maqsadiga aylangan. Investitsiyalar nafaqat iqtisodiy o'sish omili, balki texnologik yangilanish, yangi ish o'rinlari yaratish va milliy iqtisodiy xavfsizlikni ta'minlash vositasi sifatida ham muhim ahamiyat kasb etadi. Biroq, har qanday investitsion faoliyat o'ziga xos noaniqliklar va tavakkalchiliklar bilan bog'liq bo'lib, ular noto'g'ri boshqaruv yoki yetarli nazoratning yo'qligi sababli salbiy oqibatlarga olib kelishi mumkin.

XXI asr iqtisodiyoti keskin o'zgaruvchanligi, siyosiy noaniqliklar va texnologik innovatsiyalarning tez rivojlanishi bilan tavsiflanadi. Bunday muhitda investitsiya faoliyati murakkab va yuqori tavakkalchilik darajasiga ega jarayon sifatida namoyon bo'ladi. Investitsiyalar iqtisodiy o'sish, zamonaviy texnologiyalar joriy etilishi, ishlab chiqarish ko'lamining kengayishi va ijtimoiy barqarorlik uchun zarur bo'lsa-da, ular bilan bog'liq xavf va risklarni nazorat qilish ushbu jarayonning ajralmas qismidir. Aynan shu nuqtada investitsion risklarni boshqarishda nazorat tizimlarining zamonaviy yondashuvlari dolzarb ahamiyat kasb etadi.

1-jadval

Investitsion risklarning nazariy asoslari va turlari



Manba: Muallif ishlanmasi.

Investitsion risklar – bu sarmoya kiritish natijasida kutilgan daromadga erisha olmaslik ehtimoli bilan bog'liq salbiy holatlar yig'indisidir. Bunday risklar investitsion qarorlarning samaradorligiga bevosita ta'sir ko'rsatadi hamda sarmoyaviy muhit barqarorligining muhim indikatoridir. Investitsion faoliyatda uchraydigan xavflar turli omillarga bog'liq bo'lib, ularni tizimlashtirish orqali risklarni baholash va ularni boshqarish mexanizmlari ishlab chiqiladi.

Investitsion risklar odatda bir nechta asosiy guruhlariga ajratiladi. Moliyaviy risklar sarmoya kiritilgan aktivlarning qiymatiga bevosita ta'sir ko'rsatuvchi omillar bilan bog'liq bo'lib, ular orasida kredit stavkalarining o'zgarishi, valyuta kursining tebranishi va likvidlik muammolari asosiy o'rinni egallaydi. Bozor risklari esa talab va taklifdagi o'zgarishlar, raqobatchilar faoliyati, iste'molchilarning ehtiyojlari va xatti-harakatlarining o'zgarishi bilan bog'liq. Bular investitsiya natijalarining bozordagi real holatga mos kelmasligiga olib keladi.

Shuningdek, huquqiy va siyosiy risklar qonunchilikdagi beqarorlik, tartibga soluvchi organlar faoliyatidagi o'zgarishlar va siyosiy barqarorlik darajasi bilan belgilanadi. Texnologik risklar esa, asosan, ishlab chiqarish jarayonlarining texnik jihatdan eskirganligi, innovatsion yechimlarga moslashuvdagi qiyinchiliklar va texnologik nosozliklar bilan bog'liq. Ekologik va ijtimoiy risklar esa, ESG (Environmental, Social, Governance) mezonlariga tayanib, atrof-muhitga salbiy ta'sirlar, mahalliy aholi noroziligi va ijtimoiy qarama-qarshiliklar orqali namoyon bo'ladi.

Zamonaviy iqtisodiy sharoitda bunday risklarni aniqlash va bartaraf etishda klassik yondashuvlar o'rnini raqamli texnologiyalarga asoslangan tizimlashtirilgan va prediktiv nazorat uslublari egallamoqda. Ayniqsa, sun'iy intellekt va katta hajmdagi ma'lumotlar asosida ishlovchi algoritmlar real vaqt rejimida xavflarni aniqlash imkonini bermiqda.

Sun'iy intellekt (SI) texnologiyalari yordamida investitsion loyihalarning xavf darajasi avtomatlashtirilgan tahlil orqali aniqlanadi. Bu uslub tarixiy ma'lumotlar va amaldagi ko'rsatkichlarga tayanib, xavf indikatorlarini prognozlash imkonini beradi. Kreditga layoqatlilikni baholash, loyihalarning bozor istiqbolini aniqlash, ishlab chiqarish uzilishlarini oldindan ko'rish kabi holatlar SI tizimlari orqali ancha aniq va tez tahlil qilinadi.

Shu bilan birga, blokcheyn texnologiyasi investitsiya shartnomalarini yuritishda shaffoflikni ta'minlaydi. Blokcheyn asosida tuzilgan tizimlar ma'lumotlarni o'zgartirib bo'lmaydigan tarzda saqlaydi va korrupsion xavflarni sezilarli darajada kamaytiradi. Bu investorlar uchun ishonchli muhit yaratadi.

Yana bir zamonaviy yondashuv bu — risk-reyting tizimlaridir. Mazkur tizim orqali har bir loyiha yoki investorning moliyaviy, strategik va operatsion jihatlarini baholab boriladi. Risk-reytinglar investitsion qarorlar qabul qilinayotganda muhim analitik asos bo'lib xizmat qiladi va xatarlarni darajalarga ajratishga yordam beradi.

Bundan tashqari, korxonalarda ERP (Enterprise Resource Planning) va CRM (Customer Relationship Management) tizimlarining integratsiyasi risklarni kuzatishda samarali vositadir. Bu tizimlar orqali korxona ichki resurslaridan foydalanish, xodimlar faoliyati, mijozlar ehtiyojlari va bozor o'zgarishlari doimiy monitoring ostida bo'ladi. Shunday qilib, investitsion xavflar oldindan aniqlanib, zaruriy choralar ko'riladi.

Investitsion risklarni aniqlash va ularni samarali bartaraf etishda ilg'or mamlakatlar tomonidan qo'llanilayotgan amaliy yondashuvlar alohida e'tiborga loyiqdir. Xususan, OECD mamlakatlari investitsion loyihalarni baholashda ESG (Environmental, Social, Governance) ko'rsatkichlariga asoslangan monitoring tizimlarini joriy etgan. Bu yondashuv investitsiyalar atrof-muhitga, ijtimoiy muhitga va korporativ boshqaruvga ta'sirini chuqur tahlil qilishga asoslanadi va xavflarni aniq belgilashda muhim vosita sifatida xizmat qiladi.

Singapurda sun'iy intellekt asosida ishlab chiqilgan "Smart Risk Scoring" tizimi faoliyat yuritadi. Ushbu tizim orqali sarmoyadorlar, ularning loyihalari va umumiy moliyaviy holati doimiy tarzda avtomatlashtirilgan risk indikatorlari orqali baholanadi. Natijada, investitsion qarorlar ehtimoliy xavflar darajasini hisobga olgan holda qabul qilinadi. Shuningdek, Xitoyda "One Window" (Yagona deraza) tamoyiliga asoslangan raqamli platforma orqali barcha investitsiya faoliyatlari, ularning texnik va moliyaviy ko'rsatkichlari real vaqt rejimida monitoring qilinadi. Bu tizim investitsion muhitda shaffoflikni ta'minlab, korrupsiya va byurokratiya darajasini sezilarli darajada kamaytirishga xizmat qilmoqda.

O'zbekiston ham so'nggi yillarda investitsion risklarni kamaytirish va ularni monitoring qilish borasida muhim islohotlarni boshlab yuborgan. Xususan, 2023–2024 yillarda Iqtisodiy taraqqiyot va kambag'allikni qisqartirish vazirligi tomonidan "Investitsiya dasturlarini monitoring qilish"ga oid zamonaviy raqamli platforma ishga tushirildi. Ushbu platforma yordamida yirik investitsiya loyihalarining bajarilishi real vaqt rejimida kuzatilib borilmoqda. Shuningdek, davlat ishtirokidagi investitsiya loyihalari uchun majburiy audit va risk baholash tartibi joriy etilgan bo'lib, bu loyihalarining shaffofligini va samaradorligini oshirishga xizmat qilmoqda. Yana bir muhim tashabbus — "Yagona investitsiya darchasi" tizimi orqali investorlar uchun tezkor, raqamli va byurokratiyadan holi xizmatlar yo'lga qo'yilgan bo'lib, bu orqali hujjat aylanishi soddalashtirilib, potensial xavf manbalari minimallashtirilmoqda.

Zamonaviy yondashuvlarga asoslangan investitsion xavflarni kamaytirish strategiyasi bir nechta ketma-ket bosqichlarni o'z ichiga oladi. Eng avvalo, riskni aniqlash bosqichi amalga oshiriladi. Bu bosqichda ichki (korxona darajasidagi) va tashqi (iqtisodiy, siyosiy, ekologik) xavf manbalari aniqlanadi, ular turlarga ajratilib, tavakkalchilik darajasi bo'yicha klassifikatsiya qilinadi.

Keyingi bosqich — riskni baholash, statistik va prognozlash modellari orqali xavflarning ehtimoli va salbiy ta'siri miqdoriy jihatdan tahlil qilinadi. Bu bosqichda Monte Karlo

simulyatsiyasi, regressiya tahlili, SWOT va PESTEL tahlillaridan foydalanish samarali hisoblanadi.

Baholash natijalariga ko'ra, riskga qarshi chora-tadbirlar ishlab chiqiladi. Ular ichida diversifikatsiya, ya'ni sarmoyalarni bir nechta soha yoki hududga yoyish; sug'urtalash; hedging mexanizmlari orqali moliyaviy risklardan himoyalash va yuridik kafolatlarni mustahkamlash muhim rol o'ynaydi.

Keyinchalik, nazorat qilish bosqichida risk monitoring tizimlari, KPI (asosiy samaradorlik ko'rsatkichlari) va feedback mexanizmlari orqali xavflarning dinamikasi kuzatib boriladi. Bu bosqichda investitsion loyihalarning doimiy tahlili orqali xavf darajasidagi har qanday o'zgarishlarga tezkor choralar ko'riladi.

Oxirgi bosqich — innovatsion texnologiyalarni joriy etish bo'lib, bunda AI (sun'iy intellekt), blokcheyn, ERP tizimlari, robotlashtirilgan audit tizimlari va raqamli hujjat aylanishi vositalaridan foydalaniladi. Ularning barchasi investitsion xavflarni aniqlashni avtomatlashtirish, shaffoflikni ta'minlash va tezkor boshqaruv imkoniyatlarini yaratish orqali xavflarni sezilarli darajada kamaytiradi.

Xulosa.

Investitsion xavflarni aniqlash va ularni bartaraf etish jarayonida zamonaviy nazorat tizimlari hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi. An'anaviy nazorat shakllari hozirgi globallashgan va tez o'zgaruvchan iqtisodiy muhitda yetarli emas. Raqamli texnologiyalar, sun'iy intellekt, blokcheyn va integratsiyalashgan boshqaruv tizimlari orqali investitsion xavflarni real vaqt rejimida aniqlash, baholash va ularga tezkor javob qaytarish imkoniyati yaratilmoqda. O'zbekiston uchun ham bu yo'nalishda xalqaro tajribalardan foydalanish va milliy kontekstga mos yechimlar ishlab chiqish dolzarb masala bo'lib qolmoqda. Zamonaviy nazorat yondashuvlarini joriy etish nafaqat sarmoyaviy xavflarni kamaytiradi, balki investitsion muhitning jozibadorligini oshiradi va milliy iqtisodiy xavfsizlikni mustahkamlaydi.

References:

Используемая литература:

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Abdullaev, M. (2021). O'zbekistonda investitsion muhit va risklarni boshqarish strategiyalari. Toshkent: Iqtisodiyot va ta'lim nashriyoti.
2. Karimov, B. & Rakhimov, D. (2019). Investitsion loyihalarda moliyaviy risklarni baholash uslublari. O'zbekiston Iqtisodiyoti, 4(2), 77–86.
3. Rustamov, A. (2023). Raqamli nazorat tizimlarining investitsion xavflarni kamaytirishdagi roli. Innovatsion iqtisodiyot jurnali, 1(1), 45–53.
4. Vasilieva, N.V. (2018). Risk-management v investitsionnoy deyatel'nosti: metodologiya i praktika. Moskva: INFRA-M.
5. Popov, I.A. & Sokolova, E.V. (2020). Monitoring investitsionnykh riskov s ispol'zovaniem iskusstvennogo intellekta. Finansy i Kredit, 26(5), 80–91.
6. Kim, H. & Park, J. (2022). AI-Based Risk Assessment Models for Infrastructure Investment Projects in Asia. Asian Journal of Economics and Finance, 10(2), 134–150.
7. Zhang, L. (2020). Blockchain in Investment Risk Management: Lessons from China's One Window System. Journal of Asian Financial Studies, 8(3), 215–230.
8. Meyer, K. (2020). Institutional perspectives on FDI project performance in emerging

markets. *Journal of International Business Studies*, 51(1), 27–46.

9. Hausmann, R. (2021). Managing Systemic Investment Risk in Developing Economies. Harvard Kennedy School Working Paper Series, No. RWP21-017.

10. Schmidt, M. & Bauer, F. (2019). ESG Risk Rating Systems and their Impact on European Investment Policy. *European Financial Review*, 6(4), 94–108.

11. Johnson, T. & Nguyen, V. (2023). Real-time Monitoring of Investment Risk Using Machine Learning. *MIT Sloan Management Review*, 64(2), 58–67.

12. Ueda, M. (2017). Risk Mitigation in FDI Projects: A Japanese Perspective on Emerging Markets. *Tokyo Economic Review*, 92(3), 199–213.

13. Rakhimova, M. (2024). O'zbekistonda davlat investitsiyalarining monitoringi va nazorat tizimlari: raqamli yondashuvlar. *Iqtisodiy Tadqiqotlar va Islohotlar Markazi maqolalar to'plami*, 2(1), 12–21.